

De bevrijding van de loonarbeid

JELLE VAN DER MEER

Mag ik hem nog eens in herinnering brengen? Op onze studentenkamers zaten we over zijn boek gebogen, met het potloodje in de hand. In een leesclubje werd dit grote werk woord voor woord, zin voor zin besproken, ontleed en geduid. Niet alles werd voor zoete koek geslikt, daarvoor waren we veel te eigenwijs en de jaren zestig voorbij. Maar in de hoofdnotie van Karl Marx' *Das Kapital* – die wij luilakken in Nederlandse vertaling lazen – konden we ons wel vinden, namelijk dat de kapitalistische ondernemer door machtsverschillen, lees: kapitaalbezit, de arbeider zijn geproduceerde meerwaarde afneemt ('welke de kapitalist toelacht met alle bekoring van een schepping uit het niets', hoofdstuk 7). Daarmee zaten we niet in de obscuur extremistische hoek. Integendeel, het was de fundamentele gedachte van de strijd die vakbeweging en sociaal-democratie al zeker honderd jaar voerden: de arbeider was een loonslaaf die bevrijd moest worden. Ja, lees die zin nog maar eens goed.

Eind jaren zeventig, de tijd van mijn Marx-exegese, werd die bevrijding meer en meer een centenkwestie. Heel af en toe ging de strijd nog over zeggenschap, maar verder toch vooral over de hoogte van de compensatie voor de toegeëigende meerwaarde. De arbeider werd afgekocht en zo meer of minder tevredengesteld, zonder dat er aan de machtsverhoudingen fundamenteel iets veranderde. De winst staat voorop en bij iedere kleine of grote crisis is het de arbeider die op straat geschopt wordt. Waarop deze actie gaat voeren om toch vooral maar in afhankelijke dienst te mogen blijven.

Dat laatste is op zijn minst paradoxaal, maar bij gebrek aan alternatieve broodwinning nog wel te begrijpen. Toch vonden wij in ons leesclubje dat er iets misging. Volgens ons was er sprake van een afglijden naar een veel te materialistische interpretatie door de sociaal-democratie van de diefstal van de meerwaarde. Het ging Marx uiteindelijk niet om het geld dat de arbeider werd ontnomen, zo concludeerden wij in doorrookte nachtelijke uren, maar om de vernedering van het afnemen van het door de arbeider gemaakte product. De grote vergissing van de arbeidersbeweging – onze potloodjes priemden als lansen naar voren – was dat ze een beweging was

geworden vóór arbeiders en tégen ondernemers. Marx was helemaal niet tegen de ondernemer. Hij was tegen het kapitalisme en zijn protagonist de kapitalist, die door zijn kapitaalbezit de productiemiddelen monopoliseerde, waardoor de arbeiders zichzelf wel móésten verkopen.

Revolutie leek ons wat rommelig. In alternatieve systemen, zoals het toen nog 'reëel bestaande socialisme', hadden wij weinig fiducia, hoeveel geestbenevelende middelen we ook tot ons namen. Die alternatieve systemen waren volgens ons ook helemaal niet nodig. De bevrijding van de arbeider lag juist in het eigen baas zijn, in het ondernemerschap dus, al noemden we dat toen niet zo. We bezwoeren elkaar dat we nooit loonslaaf zouden worden. Dat was wat al te stoer. De crisis van jaren tachtig voerde ons weliswaar niet bepaald vlekkeloos naar veilige banen, maar een ondernemend bestaan was in het tijdperk dat de zzp'er nog gewoon een groenteboer was, voor weinigen weggelegd.

Inmiddels is die situatie totaal veranderd. Een snel toenemend aantal mensen wordt eigen baas. Door nieuwe technologie (communicatie), veranderde markt wensen (snelheid) en de vraag naar andersoortige producten (diensten, kennis) zijn de mogelijkheden voor ondernemerschap enorm vergroot – lees: is de kapitaaldrempel enorm verlaagd. Het ondernemerschap is daarmee voor velen onder handbereik gekomen. Maar in plaats van het vrolijke gedruis van een bevrijdingsfeest horen we vooral jammerklachten over magere inkomsten. De 21ste-eeuwse mens heeft de keuze tussen het arbeiders- en het ondernemersbestaan, en wil het eerste: liever slaaf dan vrij. In ons leesclubje zouden we hoofdschuddend spreken over een *Umwertung alle Werte*. In meer hedendaagse therapeutische termen zou je dit een fraai staaltje stockholm syndroom kunnen noemen.

Wordt niet iedereen gelukkig van vrijheid? Critici menen dat het kapitalisme ons wederom een poets bakt. Al die eigen bazen, zo zeggen ze, zijn helemaal niet vrij. Ze zijn een flexibel leger dat door werkgevers als een heus pauperproletariaat wordt ingezet tegen de grillen van de markt. Wat heb je aan vrijheid zonder brood op de plank? Nog altijd slaaf dus, net als in de 19e eeuw. Maar dan wel eentje met een opleiding en een hypotheek. Deze critici willen niet de verheffingswinst zien die de vorige eeuw is geboekt. Die onbegrijpelijke onwil om het succes van de sociale strijd te incasseren (omdat het slachtofferschap veiliger voelt en minder verantwoordelijkheden vraagt?).

De 20ste eeuw bracht een enorme onderwijsmancipatie en een spectaculaire herverdeling van de toegenomen welvaart. Deze spreiding van kennis en inkomen was geen doel op zich, zoals we geneigd zijn te denken, maar een middel voor een hoger doel. Om Amartya Sen, de Indiase Nobelprijswinnaar, te citeren: ‘Het belangrijkste is de menselijke vrijheid: de mogelijkheid van mensen om te realiseren wat zij waardevol achten.’ Die vrijheid kunnen we maar heel beperkt vinden in de loonarbeid. Nu ontstaat er een alternatief. Met onze toegenomen kennis en inkomen en met de verlaging van marktdrempels kunnen we steeds makkelijker voor ons zelf beginnen ‘om te realiseren wat wij waardevol achten’. De arbeider heeft zelf de productiemiddelen in handen – de droom van Marx – zonder revolutie! Het wordt tijd om de vrijheid te incasseren.

Het is gemakkelijk te romantiseren over arbeid. Om nog één keer de inmiddels 130 jaar dode intellectueel Marx aan te halen, die zelf waarschijnlijk nooit méér werk verrichtte dan het verplaatsen van boeken: ‘De arbeid is in de eerste plaats een proces dat tussen mens en natuur plaatsvindt; een proces waarbij de mens zijn stofwisseling met de natuur door middel van zijn eigen activiteit tot stand brengt, regelt en controleert.’ Dat gaat zo regels lang door (‘De bij zijn lichaam behorende natuurkrachten, armen, benen, hoofd en handen, stelt hij in beweging...’), met aan het slot: ‘Aan het einde van het arbeidsproces komt een resultaat tevoorschijn dat van het begin af aan in de fantasie van de arbeider, dus ideëel, reeds aanwezig was’ (hoofdstuk 5 van *Het Kapitaal*). En een paar jaar geleden schreef de socioloog Richard Sennett een heel boek vol over het belang van vakmanschap, over hoe mooi en hoe bevredigend dat is (*De Ambachtsman. De mens als maker*, 2008).

De werkelijkheid van de arbeid is waarschijnlijk prozaïscher. Vrij of onvrij, arbeid is ook een vermoeiende en repeterende noodzaak. Maar de essentie van de vrijheid zit in de zeggenschap over hoe, wat, waar en wanneer. Niet elke dag in de file of stampvolle trein. Niet op je 67ste met pensioen, maar je hele leven met deeltijdpensioen. Om maar eens wat banale mogelijkheden te noemen. Uiteraard hangt daar een prijskaartje aan. Sommige keuzes kosten inkomen en vrijwel zeker is er meer onzekerheid. En dus horen we in crisistijden gepiep en zien we de neiging om risico’s af te wentelen – niets menselijks is ondernemers vreemd. Maar die hypothec was toch echt een eigen keuze. Je bent vrij en eigen baas in voor en tegenspoed.

En ja, er blijven verdelingsproblemen. Er is in Nederland een minderheid bestaande uit een aantal te onderscheiden groepen die in kennis en inkomen onderbedeeld zijn. Zij hebben geen of te weinig productiemiddelen in handen. En daardoor hebben ze geen andere keuze dan zichzelf te verkopen. Verheffing en toerusting is hier noodzaak. In dienst van de vrijheid.

En nee, de PvdA hoeft haar naam niet te veranderen – er staat een A, geen L! In politieke termen gaat het hiervoorafgaande over macht en machtsverdeling. De vrijheid wordt beperkt door machtsophoping, door ongelijke verdeling van de productiemiddelen. De vrijheid waar Marx en Sen het over hebben is geen uitkomst van een *laisser faire*, maar van een *vrijmaking*.

In mijn dagblad lees ik over een jonge dame die een boek schreef met de titel *Verbeter de wereld, begin een bedrijf*. Dat is misschien wel een erg grote claim. Begin bij jezelf, zou ik zeggen: word gelukkig, word je eigen baas.